

***Classica et Christiana*, 21/1, 2026,
ISSN: 1842-3043; e-ISSN: 2393-2961**

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1

Rezumate/Riassunti/Abstracts

ACCOMPANIED BY THE GODS: DIANA AND HERCULES ON THE
IMPERIAL COINAGE OF AEMILIAN (253)

Moisés ANTIQUEIRA
(Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Brazil)

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.21

Keywords: *Aemilian, third-century imperial coinage, divine association, Diana and Hercules.*

Abstract: *In the summer of 253 CE, Aemilian was acclaimed emperor by the legions in Moesia. It was not an unusual event at the time when successive rulers were proclaimed by their soldiers in the Lower Danube. However, given the absence of kinship links between Aemilian and his predecessors, the legitimation of his position could not be based on dynastic principles. Moreover, allusions to religious themes were abundant on coin types struck for him at the Roman mint. I am particularly interested in reverse types featuring Diana Victrix and Hercules Victor, where both deities were represented as the source of Aemilian's victories. In this sense, the presence of Aemilian in Italy not only shifted the dynamics of politics in Rome but also affected representational patterns on imperial coinage.*

Cuvinte-cheie: *Emilian, monede imperiale din sec. III, asociere divină, Diana și Hercule.*

Rezumat: Însoțit de zei: Diana și Hercule pe monedele imperiale ale lui Emilian (253). *În vara anului 253 d.Hr., Emilian a fost aclamat împărat de legiunile din Moesia. Nu a fost un eveniment neobișnuit în acea perioadă, când diferiți conducători erau proclamați de soldații lor la Dunărea de Jos. Totuși, având în vedere absența legăturilor de rudenie între Emilian și predecesorii săi, legitimitatea poziției sale nu putea fi bazată pe principii dinastice. Dar aluziile la teme religioase sunt abundente pe monedele emise de atelierele monetare romane. Mă interesează în mod special tipurile de revers care îi înfățișează pe Diana Victrix și Hercule Victor, unde ambele divinități sunt reprezentate ca sursă a victoriilor lui Emilian. În acest sens, prezența lui Emilian în Italia nu doar că a schimbat dinamica politică de la Roma, dar a influențat și modelele reprezentative pe monedele imperiale.*

DAL COSMOS AL CHAOS. LO SPETTRO DELLA CATASTROFE IN CLAUDIANO

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.43

Antonella BRUZZONE
(Università degli Studi di Sassari)

Keywords: *Claudian, Ovid, Chaos, Cosmos, Gigantomachy, Phaethon, great flood.*

Abstract: *From Cosmos to Chaos. The specter of catastrophe in Claudian.* *Claudian's anxieties about barbarian threats to the stability of the empire, as well as the internal tensions and divisions shaking the orderly state structure, are often expressed in cosmic terms: the risk of a return to primordial Chaos is repeatedly, almost obsessively, raised in his works (both political and mythological), mostly in connection with the myth of the Gigantomachy and other archetypal myths, such as those of the great flood and Phaethon. On an artistic level, the representation makes use of a characteristic imagery, tried and tested by literary tradition, and an immediately recognizable visual language: in this respect, the model of Ovid's Metamorphoses is of primary importance.*

Parole chiave: *Claudiano, Ovidio, Chaos, Cosmos, Gigantomachia, Fetonte, diluvio universale.*

Riassunto: *Le ansie suscitate in Claudiano dalle minacce barbariche alla stabilità dell'impero, nonché dalle tensioni e lacerazioni interne che scuotono l'ordinata compagine statale, vengono spesso espresse in termini cosmici: il rischio di un ritorno al Chaos primordiale è prospettato a più riprese, quasi ossessivamente, nelle sue opere (sia in quelle politiche che in quelle mitologiche), per lo più correlato con il mito della Gigantomachia e con altri miti archetipici, come quelli del diluvio universale e di Fetonte. Sul piano artistico la rappresentazione si avvale di un immaginario caratteristico, sperimentato dalla tradizione letteraria, e di un linguaggio visivo immediatamente riconoscibile: per questo aspetto il modello ovidiano delle Metamorfosi risulta di primaria rilevanza.*

Cuvinte-cheie: *Claudian, Ovidiu, Haos, Cosmos, Gigantomahia, Faeton, potop.*

Rezumat: *De la Cosmos la Haos. Spectrul catastrofei în scrierile lui Claudian.* *Anxietățile lui Claudian cu privire la amenințările barbare la adresa stabilității imperiului, precum și tensiunile și diviziunile interne care zdruncină structura ordonată a statului sunt adesea exprimate în termeni cosmici: riscul unei întoarceri la Haosul primordial este sugerat în mod repetat, aproape obsesiv, în lucrările sale (atât politice cât și mitologice), de obicei în legătură cu mi-*

tul Gigantomahiei și alte mituri arhetipale, cum ar fi cele ale marelui potop și ale lui Faeton. La nivel artistic, reprezentarea face uz de o imagistică caracteristică, încercată și testată de tradiția literară, și de un limbaj vizual imediat recognoscibil: în acest sens, modelul Metamorfozelor lui Ovidiu este de importanță primordială.

IGNORANTIA DE BARBARIS. COMPLACENCY, BOASTFULNESS AND SECURITY IN THE ROMAN WORLDVIEW IN THE FACE OF THE NEW BORDERING PEOPLES IN THE MID-THIRD CENTURY A.D.: FROM CONTEMPT TO BEWILDERMENT

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.61

Juan Ramón CARBÓ GARCÍA
(Universidad Católica de Murcia)

Keywords: *Goths, Getae, Dacians, otherness, barbarians, identities, Roman mentality.*

Abstract: *In the 3rd century AD, new barbarian peoples appeared on the frontiers of the Roman Empire. They pressed to establish themselves within the territories controlled by Rome, thus escaping the pressure they themselves were receiving from other peoples. This was a test of adaptation for the traditionally conservative Roman mentality. We will analyze the case of the Goths in Dacia and the administrative and military abandonment of this province by Emperor Aurelian. Then we will be able to see how the Roman attitude evolved from the complacency, boastfulness and sense of security so common in the Roman worldview to a total sense of bewilderment. To deal with this situation, the Roman sources investigated their origins and, by confusing and assimilating them with those of the ancient Getae and Dacians, they laid the foundations for a phenomenon of confusion and appropriation of long-lasting identities. From the 4th century onwards, this reached different geographical areas and political and cultural realities in the European sphere.*

Cuvinte-cheie: *goți, geți, daci, alteritate, barbari, identități, mentalitate romană.*

Rezumat: *Ignoranția de barbaris. Autosuficiență, lăudăroșenie și sentimentul de siguranță în viziunea romană asupra lumii în fața noilor populații de la granițe la mijlocul secolului al III-lea d.Hr.: de la dispreț la nedumerire. În secolul al III-lea d.Hr., noi populații barbare au apărut la frontierele Imperiului Roman. Ele au încercat să se stabilească în teritoriile controlate de Roma, scăpând astfel de presiunea exercitată asupra lor de alte popoare. Aceasta a reprezentat un test de adaptare pentru mentalitatea romană tradițional conservatoare. Vom analiza cazul goților din Dacia și abando-*

narea administrativă și militară a acestei provincii de către împăratul Aurelian. Apoi vom putea observa cum atitudinea romană a evoluat de la autosuficiență, lăudăroșenie și sentiment de siguranță, atât de caracteristice viziunii romane asupra lumii, la o stare profundă de nedumerire. Pentru a face față acestei situații, sursele romane le-au investigat originile și, confundându-le și asimilându-le cu cele ale vechilor geți și daci, au pus bazele unui fenomen de confuzie și de însușire a unor identități de lungă durată. Începând cu secolul al IV-lea, acest fenomen s-a extins în diferite spații geografice și realități politice și culturale din sfera europeană.

AMMIANO MARCELLINO E LA CRISI DOPO ADRIANOPOLI

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.79

Immacolata ERAMO
(Università degli Studi di Bari)

Keywords: *Adrianople, Ammianus Marcellinus, Themistius, Vegetius.*

Abstract: ***Ammianus Marcellinus and the crisis following the Battle of Adrianople.** The Battle of Adrianople (378 AD) was a turning point not only from a historical point of view, but also from a literary one. Among the authors who witness the crisis following this crucial moment in Roman history, Ammianus Marcellinus is the one who expresses a position that is not immediately clear, unlike authors such as Themistius or Synesius of Cyrene. Above all, he reserves his considerations on this subject in the chapters where he addresses issues of historical methodology, showing how difficult it is to recount contemporary events in his times.*

Cuvinte-cheie: *Adrianopol, Ammianus Marcellinus, Themistius, Vegetius.*

Rezumat: ***Ammianus Marcellinus și criza care a urmat după bătălia de la Adrianopol.** Bătălia de la Adrianopol (378 d.Hr.) a reprezentat un punct de cotitură nu doar din punct de vedere istoric, ci și literar. Printre autorii care sunt martori ai crizei ce a urmat acestui moment crucial din istoria romană, Ammianus Marcellinus este cel care exprimă o poziție care nu este imediat clară, spre deosebire de autori precum Themistius sau Synesius de Cyrene. Mai presus de toate, el își rezervă reflecțiile asupra acestui subiect în capitolele în care abordează probleme de metodologie istorică, arătând cât de dificil era, în epoca sa, să relateze evenimente contemporane.*

DACIA FELIX: LA COSTRUZIONE DELL'IMMAGINE DELLA PROVINCIA DACIA NELLA MONETAZIONE DI ETÀ IMPERIALE

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.99

Erica FILIPPINI
(Alma Mater Studiorum Università di Bologna)

Keywords: *Dacia, coin iconography, Roman imperial coinage, Roman provincial coinage, imperial ideology and propaganda, personifications of Roman provinces.*

Abstract: Dacia Felix: Constructing the image of the province of Dacia in the coinage of the imperial period. *The article examines the construction and development of the personification of Dacia in Roman imperial coinage from the early Trajanic period to the third century AD, through a diachronic and diatopic iconographic analysis. Adopting a semiological approach to the interpretation of the numismatic evidence, it reconstructs the successive phases of the 'iconic programme' promoted by the issuing authority: from the imagery of Dacia victa and capta, expressing ethno-territorial subjugation after the Dacian wars, to the formalisation of the province as an integrated component of the imperial order, and finally to the later Hadrianic, Antonine, and third-century developments marked by an increasing emphasis on the military character of the personification. Particular attention is paid to historical and political contextualisation and to the propagandistic function of the coin types within broader dynamics of imperial legitimation. The analysis demonstrates that the image of Dacia on coins both reflects administrative and military transformations within the province and articulates the strategic importance of the Danubian frontier, highlighting coinage as a key medium for understanding the symbolic construction of Roman provincial space and the processes of redefining territorial identity within an ideological and propagandistic framework.*

Cuvinte-cheie: *Dacia, iconografie monetară, monedă imperială romană, monedă provincială romană, ideologie și propagandă imperială, personificări ale provinciilor romane.*

Rezumat: Dacia Felix: Construirea imaginii Provinciiei Dacia în monedele perioadei imperiale. *Articolul analizează construirea și dezvoltarea personificării Daciei în monedele imperiului roman, de la începutul perioadei traianice până în secolul al III-lea d.Hr., printr-o analiză iconografică diacronică și diatopică. Adoptând o abordare semiologică pentru interpretarea dovezilor numismatice, se reconstruiesc fazele succesive ale „programului iconic” promovat de autoritatea emitentă: de la imaginea Daciei victa și capta, exprimând subjugarea etno-teritorială după războaiele dacice, până la formalizarea provinciei ca un component integrat al ordinii imperiale și, în final, până la dezvoltările ulterioare din perioada hadrianică, antoniniană și secolul al III-lea, caracterizate printr-o*

accentuare tot mai mare a caracterului militar al personificării. O atenție deosebită este acordată contextualizării istorice și politice și funcției propagandistice a tipurilor de monede în cadrul dinamicii mai largi de legitimare imperială. Analiza demonstrează că imaginea Daciei pe monede reflectă atât transformările administrative și militare din provincie, cât și subliniază importanța strategică a frontierei dunărene, evidențiind monedele ca un mijloc cheie pentru înțelegerea construcției simbolice a spațiului provincial roman și a proceselor de redefinire a identității teritoriale într-un cadru ideologic și propagandistic.

TESTIMONIARE LA “RESILIENZA” NEI SECOLI III-VI D.C. *RESTITUTOR*,
RECEPTOR E ALTRI STRUMENTI STORIOGRAFICI DI FRONTE AI
CAMBIAMENTI

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.129

Beatrice GIROTTI*
(Alma Mater Studiorum – Università di Bologna)

Parole-chiave: *restitutor, rector, receptor, Historia Augusta, Panegiristica, pagani e cristiani IV/V secolo d.C., resilienza.*

Riassunto: *Vengono prese in esame le rappresentazioni della crisi nel Tardo Impero Romano (III-IV secolo d.C.) attraverso la resilienza intesa come categoria interpretativa ed euristica. Spostando l'attenzione dall'evento traumatico alle dinamiche di adattamento e continuità, l'analisi si fonda su una lettura comparata di fonti letterarie ed epigrafiche, pagane e cristiane, considerate come ambiti discorsivi interagenti. L'articolo indaga il lessico della restaurazione imperiale (restauratio, renovatio, restituito, resurrectio) e la costruzione dell'immagine dell'imperatore come restitutor e rector, mostrando come tale linguaggio operi sia nei contesti tradizionali sia in quelli cristianizzati, da cui emergono però slittamenti semantici significativi. Il focus centrale rimane in ogni caso quello dell'ideologia imperiale nella negoziazione del rapporto tra centro e comunità locali e nella ridefinizione della romanitas in una fase di profonda trasformazione politica, culturale e religiosa.*

Keywords: *restitutor, rector, receptor, Historia Augusta, Panegyrics, pagans and christians IV-V AD, resilience.*

Abstract: *Bearing witness to ‘resilience’ from the 3rd to the 6th centuries AD. Restitutor, receptor, and other historiographical tools in the face of change. This article explores representations of crisis in the Late Roman Empire (third-fourth century AD) through the conceptual lens of resilience as an interpretative and heuristic category. Shifting attention away from trau-*

* beatrice.girotti3@unibo.it

matic events toward processes of adaptation and continuity, the analysis is grounded in a comparative reading of literary and epigraphic sources, both pagan and Christian, treated as interacting discursive fields. The study examines the vocabulary of imperial restoration (restauratio, renovatio, restitutio, resurrectio) and the construction of the emperor's image as restitutor and rector, demonstrating how this language functions in both traditional and Christianized contexts, while also revealing significant semantic shifts. The article ultimately focuses on imperial ideology as a key factor in negotiating the relationship between the imperial center and local communities, and in redefining romanitas during a period of profound political, cultural, and religious transformation.

Cuvinte-cheie: restitutor, rector, receptor, Historia Augusta, panegirici, păgâni și creștini în sec. IV, reziliență.

Rezumat: Mărturisind despre „reziliență” în secolele III-VI d.Hr. Restitutor, receptor și alte instrumente istoriografice în fața schimbărilor. Acest articol explorează reprezentările crizei în Imperiul Roman târziu (secolele al III-lea - al IV-lea d.Hr.) prin prisma conceptuală a rezilienței ca categorie interpretativă și euristică. Mutând atenția de la evenimentele traumatice către procesele de adaptare și continuitate, analiza se bazează pe o lectură comparativă a surselor literare și epigrafice, atât păgâne, cât și creștine, tratate ca domenii discursive aflate în interacțiune. Studiul examinează vocabularul restaurării imperiale (restauratio, renovatio, restitutio, resurrectio) și construirea imaginii împăratului ca restitutor și rector, demonstrând modul în care acest limbaj funcționează atât în contexte tradiționale, cât și în cele creștinate, relevând totodată schimbări semantice semnificative. Articolul se concentrează, în cele din urmă, asupra ideologiei imperiale ca factor esențial în negocierea relației dintre centrul imperial și comunitățile locale și în redefinirea romanitas într-o perioadă de profundă transformare politică, culturală și religioasă.

TÉMOIGNAGES ÉPIGRAPHIQUES DE TREBONIANUS GALLUS ET VOLUSIANUS DANS LES PROVINCES HISPANIQUES

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.155

M.ª Pilar GONZALEZ-CONDE PUENTE*
(Université d'Alicante, Espagne)

Mots-clés : *crisis, Trebonianus Gallus, Volusianus, Hispania, Citerior, Baetica, Gallaecia.*

Résumé : *Le présent article rassemble les témoignages hispaniques relatifs à une brève période de la crise du IIIe siècle apr. J.-C., celle du règne des em-*

* pilar.gonzalez@ua.es

pereurs Trebonianus Gallus et Volusianus, soit les années 251 à 253 apr. J.-C. L'article se propose d'analyser la signification de ces inscriptions conservées, en prenant en considération les circonstances très différentes dans les deux provinces concernées : Hispania Citerior et Baetica.

Keywords: crisis, Trebonianus Gallus, Volusianus, *Hispania, Citerior, Baetica, Gallaecia.*

Abstract: *Epigraphic evidence of Trebonianus Gallus and Volusianus in the Hispanic provinces.* The content of this article includes the Hispanic testimonies of a brief period of the crisis of the 3rd century AD, during the reign of the emperors Trebonianus Gallus and Volusianus, that is, the one corresponding to the years 251-253 AD. For these preserved inscriptions, the meaning that their creation had is analyzed, with very different circumstances in the two provinces affected by the findings: Hispania Citerior and Baetica.

Cuvinte-cheie: *criză, Trebonianus Gallus, Volusianus, Hispania, Citerior, Baetica, Gallaecia.*

Rezumat: *Dovezi epigrafice din timpul lui Trebonianus Gallus și Volusianus în provinciile hispanice.* Acest articol analizează mărturiile epigrafice hispanice ale unei scurte perioade a crizei secolului al III-lea d.Hr., respectiv din timpul domniei împăraților Trebonianus Gallus și Volusianus, corespunzătoare anilor 251-253 d.Hr. Este avută în vedere semnificația realizării acestor inscripții în împrejurări foarte diferite în cele două provincii vizate aici – Hispania Citerior și Baetica.

DO UT DES: LA CRISI DELLA FEDE. IL PATTO COL DIAVOLO O
L'ESTREMO PRAGMATISMO DI UN PRINCIPIO GIURIDICO NEL
POEMA LAPSUS ET CONVERSIO THEOPHILI VICEDOMINI
(ROSWITHA DI GANDERSHEIM, SECOLO X)

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.173

Emanuel GROSU
(Institutul de Cercetări Interdisciplinare – DSU,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Keywords: *pact, devil, faith, Legend of Theophilus, Hrotsvitha of Gandersheim.*

Abstract: *Do ut des: the crisis of faith. The pact with the devil, or the extreme pragmatism of a legal principle in the poem Lapsus et conversio Theophili vicedomini (Hrotsvitha of Gandersheim, 10th century).* The theme of the pact with the devil has its origins in the Greek Middle Ag-

es, in texts that were believed to recount events which had truly taken place. Through a series of translations, this motif entered Latin-language culture and was eventually integrated into the literary repertoire – apparently beginning with the work of Hrotsvitha, the author of two poems that explore the theme in two distinct versions, differing primarily in their motivational frameworks. Although in both versions the pact with the devil involves a nearly identical crisis of faith, it was the Legend of Theophilus that resonated more closely with the sensibilities of Latin audiences. In the following pages, we propose a concise analysis of this crisis as portrayed in *Lapsus et conversio Theophili vicedomini*, and aim to position the poem – within this interpretive framework—among the broader corpus of texts that contributed to the emergence and evolution of the theme.

Parole-chiave: patto, diavolo, fede, Leggenda di Teofilo, Roswitha di Gandersheim.

Riassunto: *Il patto con il diavolo affonda le sue origini nel Medioevo greco, in testi che si riteneva riferissero eventi realmente accaduti. Dopo essere stato inserito nella cultura di lingua latina attraverso alcune traduzioni, esso è stato assimilato nel repertorio letterario, presumibilmente a partire dall'opera di Roswitha, autrice di due poemi che affrontano l'argomento secondo due varianti differenti dal punto di vista motivazionale. Sebbene in entrambe le versioni il patto con il diavolo implichi una crisi della fede (pressoché) identica, fu la Legenda di Teofilo a rivelarsi maggiormente affine alla sensibilità dei latini. Nel presente contributo ci proponiamo di offrire una breve analisi di tale crisi in *Lapsus et conversio Theophili vicedomini*, inserendo, da questa prospettiva, il poema nel quadro più ampio dei testi che hanno contribuito alla nascita e allo sviluppo del tema.*

Cuvinte-cheie: pact, diavol, credință, Legenda lui Teofil, Hrotsvita de Gandersheim.

Rezumat: Do ut des: criza credinței. Pactul cu diavolul sau pragmatismul extrem al unui principiu juridic în poemul *Lapsus et conversio Theophili vicedomini* (Hrotsvita din Gandersheim, secolul al X-lea). Tema pactului cu diavolul își are originile în Evul Mediu grec, în texte despre care se credea că relatează evenimente petrecute cu adevărat. Printr-o serie de traduceri, acest motiv a pătruns în cultura de limbă latină și a fost ulterior integrat în repertoriul literar – aparent începând cu opera Hrotsvitei, autoarea a două poeme care abordează tema în două versiuni distincte, diferite în principal prin cadrele lor motivaționale. Deși în ambele versiuni pactul cu diavolul implică o criză a credinței aproape identică, Legenda lui Teofil a rezonat mai profund cu sensibilitatea publicului latin. În paginile următoare, propunem o analiză concisă a acestei crize așa cum este ea reprezentată în *Lapsus et conversio Theophili vicedomini* și ne propunem să situăm poemul – în acest cadru interpretativ – în cadrul mai larg al corpusului de texte care au contribuit la apariția și evoluția temei.

VIAS ET PONTES DISRUTAS... ON TWO MILESTONES
FROM MAXIMINUS' REIGN

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.189

Lucrețiu MIHAILESCU-BÎRLIBA
("Alexandru Ioan Cuza" University of Iași)

Keywords: *Moesia Inferior, Maximinus Thrax, milestones, roads, bridges.*

Abstract: *Two milestones from Moesia Inferior, dating under Maximinus Thrax, mention reparations of roads and bridges. The author proposes a revision of an inscription from the Epigraphic Database Clauss-Slaby and tries to connect these reparations with historical events which took place in the province during the reign of Maximinus.*

Cuvinte-cheie: *Moesia Inferior, Maximinus Thrax, stâlpi miliari, drumuri, poduri.*

Rezumat: *Vias et pontes disrutas... Despre doi stâlpi miliari din timpul domniei lui Maximinus. Doi stâlpi miliari din Moesia Inferior, datând din timpul domniei lui Maximinus Thrax, menționează reparații ale unor drumuri și poduri. Autorul propune o revizuire a unei inscripții din Epigraphic Database Clauss-Slaby și încearcă să pună în legătură aceste reparații cu evenimentele istorice din vremea acestui împărat.*

MAGNIA URBICA, L'ULTIMA 'SOLDATENKAISERIN'

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.197

Manuela MONGARDI
(Alma Mater Studiorum - Università di Bologna)

Key-words: *Magnia Urbica, epigraphy, imperial coinage, representation, reception, mater castrorum.*

Abstract: *Magnia Urbica, the last 'Soldatenkaiserin'. The paper focuses on the analysis of epigraphic and numismatic evidence on Magnia Urbica, the wife of Carinus, the last soldier emperor. The study will be conducted by comparing the official representation of the Augusta, which can be deduced from imperial coinage, and its reception by the community, as evidenced by inscriptions. Some considerations will also be offered on the significance of the title mater castrorum and its usage throughout the 3rd century AD.*

Cuvinte-cheie: *Magnia Urbica*, epigrafie, monetărie imperială, reprezentare, receptare, mater castrorum.

Rezumat: *Magnia Urbica, ultima ‘Soldatenkaiserin’*. Lucrarea se concentrează pe analiza dovezilor epigrafice și numismatice referitoare la *Magnia Urbica*, soția lui Carinus, ultimul împărat-soldat. Studiul va fi realizat prin compararea reprezentării oficiale ale Augustei, care poate fi dedusă din monetăria imperială, cu receptarea acesteia de către comunitate, așa cum reiese din inscripții. De asemenea, vor fi oferite câteva considerații privind semnificația titlului *mater castrorum* și utilizarea acestuia de-a lungul secolului al III-lea d.Hr.

RELIGIOUS STRATEGIES IN AN AGE OF ANXIETY.
VOTIVE DEDICATIONS FROM ROMAN DACIA FROM THE TIME OF
BARRACK EMPERORS

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.223

Sorin NEMETI
(Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca)

Keywords: *crisis, religion, votive, imperial paganism, soldiers.*

Abstract: *The text examines religious practices in Roman Dacia during the 3rd century CE, a period marked by political instability and the rise of the so-called “Barrack Emperors.” While earlier historians viewed this crisis mainly as political, scholars like Mario Mazza argue that it stemmed from deeper socio-economic changes, such as the decline of urban elites, inflation, and pressures on imperial administration and military defense. These changes influenced religious behavior across the Empire. During this time, pagan religion underwent significant transformation. Traditional polytheism gave way to forms of worship emphasizing a supreme god and more personal relationships with the divine – what Paul Veyne calls the “second paganism.” In this system, gods were seen less as equal partners in ritual exchange and more like powerful rulers who issued commands through dreams and oracles. At the same time, the imperial cult shifted to focus on the living emperor as the primary symbol of unity and loyalty, especially within the army. In Dacia, where evidence largely comes from military and urban inscriptions, this religio castrensis (the “religion of the camp”) is clearly visible. Honorary and votive frequently refer to the divine majesty of the emperor, the Capitoline Triad, and military gods such as Jupiter, Mars, and Hercules. The Severan dynasty and certain soldier-emperors, especially Philippus Arabs and Gordian III, were particularly honored. Additionally, Eastern deities popular among soldiers – such as Jupiter Dolichenus, Mithras, and Azizos –, had dedicated temples and inscriptions in the province, reflecting personal and protective religious strategies during a time of insecurity. Local cults and healing deities also appeared, though less frequently. Some inscriptions reveal elements of hierarchical or “monarchic” paganism, where different gods were seen as manifesta-*

tions or servants of a supreme divine power. This suggests that even before Christianity became dominant, paganism was already restructuring itself in response to social and spiritual anxieties. In conclusion, the votive inscriptions of Dacia illustrate how religion served as a tool for reinforcing military loyalty, imperial ideology, and personal protection during a period of widespread uncertainty. While the evidence is limited, it aligns with broader patterns of religious transformation seen across the Roman Empire in the third century.

Cuvinte-cheie: criză, religie, inscripții votive, păgânism imperial, soldați.

Rezumat: Strategii religioase într-o epocă a anxietății. Dedicatii votive din Dacia romană din perioada împăraților soldați. Textul examinează practicile religioase din Dacia romană în secolul al III-lea d.Hr., o perioadă marcată de instabilitate politică și de ascensiunea așa-numiților „împărați soldați”. În timp ce istoricii mai vechi au interpretat această criză în principal ca fiind una politică, cercetători precum Mario Mazza susțin că ea a avut la bază transformări socio-economice mai profunde, precum declinul elitelor urbane, inflația și presiunile asupra administrației imperiale și apărării militare. Aceste schimbări au influențat comportamentul religios la nivelul întregului Imperiu. În această perioadă, religia păgână a suferit transformări semnificative. Politeismul tradițional a făcut loc unor forme de cult care puneau accentul pe un zeu suprem și pe o relație mai personală cu divinitatea – ceea ce Paul Veyne a numit „al doilea păgânism”. În acest sistem, zeii nu mai erau percepuți ca parteneri egali într-un contract, ci mai degrabă ca suverani puternici care transmiteau porunci prin vise și oracole. În același timp, cultul imperial s-a orientat tot mai mult către împăratul în viață, ca principal simbol al unității și loialității, în special în cadrul armatei. În Dacia, unde dovezile provin în mare parte din inscripții militare și urbane, această religio castrensis („religio taberei”) este clar atestată. Inscripțiile onorifice și votive fac frecvent referire la maiestatea divină a împăratului, la Triada Capitolină și la divinități militare precum Jupiter, Marte și Hercule. Dinastia severiană și anumiți împărați-soldați, în special Philip Arabul și Gordian III, s-au bucurat de o onoare deosebită. În plus, divinități orientale populare în rândul soldaților – precum Jupiter Dolichenus, Mithras și Azizos – aveau temple și inscripții dedicate în provincie, reflectând strategii religioase personale și protective într-o perioadă de insecuritate. De asemenea, apar și culte locale sau divinități vindecătoare, deși mai rar. Unele inscripții dezvăluie elemente ale unui păgânism ierarhic sau „monarhic”, în care diferiți zei erau considerați manifestări sau slujitori ai unei puteri divine supreme. Aceasta sugerează că, înainte ca creștinismul să devină dominant, păgânismul își restructura deja formele ca răspuns la anxietățile sociale și spirituale. În concluzie, inscripțiile votive din Dacia ilustrează modul în care religia a funcționat ca instrument de consolidare a loialității militare, a ideologiei imperiale și a protecției personale într-o perioadă de incertitudine generalizată. Deși dovezile sunt limitate, ele se aliniază unor modele mai largi de transformare religioasă observabile în întregul Imperiu Roman în secolul al III-lea.

EL EJÉRCITO ROMANO DE AURELIANO Y PROBO EN LA *HISTORIA AUGUSTA*

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.237

Miguel P. SANCHO GÓMEZ
(Universidad Católica San Antonio, Murcia, España)

Palabras clave: Aureliano, Probo, ejército romano tardío, caballería, ilirios, legiones.

Resumen: Los ejércitos romanos, bajo el mando de los emperadores Aureliano (270-275) y Probo (276-282), desempeñaron un papel crucial en la estabilización del Imperio durante la Crisis del Siglo III. Aureliano se centró en la reunificación imperial derrotando a estados secesionistas como el Imperio de Zenobia y el Imperio Galo, lo que le valió el título de «Restaurador del Mundo». Probo aprovechó los éxitos de Aureliano, asegurando fronteras y recuperando provincias debilitadas por años de conflicto y abandono tras derrotar a numerosos bárbaros. Ambos emperadores hicieron hincapié en la disciplina militar y emplearon sus tropas en proyectos de obras públicas para impulsar la recuperación económica, lo que probablemente influyó en sus asesinatos. En este trabajo ofreceremos la perspectiva de ambos emperadores en la *Historia Augusta*, mostrando también las características del ejército romano tal como aparece en dicha obra. Las cartas falsificadas y la información del texto retratan un ejército en continuo progreso e innovación, aprendiendo de los enemigos y capitalizando su movilidad y flexibilidad con el nuevo papel del comitatus de caballería para derrotar a los bárbaros y tiranos y unificar una vez más las fronteras del Imperio Romano.

Keywords: Aurelian, Probus, Late Roman Army, cavalry, Illyriciani, legions.

Abstract: *The Roman army of Aurelian and Probus in the Historia Augusta.* The Roman armies, under the command of the emperors Aurelian (270-275) and Probus (276-282), played a crucial role in stabilizing the Empire during the Crisis of the Third Century. Aurelian focused on imperial reunification by defeating secessionist states such as the Palmyrene Empire and the Gallic Empire, earning him the title “Restorer of the World”. Probus capitalized on Aurelian’s successes, securing borders and recovering provinces weakened by years of conflict and neglect after defeating numerous barbarians. Both emperors emphasized military discipline and employed their troops in public works projects to aid economic recovery, which likely influenced their assassinations. In this work, we will offer the view of both emperors in the *Historia Augusta*, also showing the characteristics of the Roman army as it appears in that work. The forged letters and information on the text picture an army in continual progress and innovation, learning from the enemies and capitalizing its mobility and flexibility with

the new role of the cavalry comitatus to defeat the barbarians and tyrants and unify once more the frontiers of the Roman Empire.

Cuvinte-cheie: Aurelian, Probus, armata romană târzie, cavalerie, Illyriciani, legiuni.

Rezumat: Armata romană a lui Aurelian și Probus în Historia Augusta. Armatele romane aflate sub comanda împăraților Aurelian (270-275) și Probus (276-282) au jucat un rol crucial în stabilizarea Imperiului în timpul crizei secolului al III-lea. Aurelian s-a concentrat asupra reunificării imperiale prin înfrângerea statelor secesioniste, Imperiul Palmyrean și Imperiul Galic, fapt care i-a adus titlul de restitutor orbis („restauratorul lumii”). Probus a valorificat succesele lui Aurelian, asigurând frontierele și recuperând provinciile slăbite de ani de conflicte și neglijență, după ce a învins numeroase populații barbare. Ambii împărați au pus accent pe disciplina militară și și-au implicat trupele în lucrări publice menite să sprijine redresarea economică, fapt care, probabil, a contribuit la asasinarea lor. În această lucrare vom prezenta imaginea celor doi împărați în Historia Augusta, evidențiind totodată caracteristicile armatei romane așa cum apare ea în această operă. Scrisorile false și informațiile incluse în text conturează portretul unei armate aflate într-un proces continuu de progres și inovație, capabilă să învețe de la inamici și să își valorifice mobilitatea și flexibilitatea prin noul rol al cavaleriei de tip comitatus, pentru a-i învinge pe barbari și pe uzurpatori și pentru a reunifica, încă o dată, frontierele Imperiului Roman.

PLINE L'ANCIEN ET LA PERCEPTION DES CRISES POLITIQUES À ROME

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.263

Anne VIAL-LOGEAY

(Université de Rouen, E.R.I.A.C. (Equipe de Recherche Interdisciplinaire sur les Aires Culturelles), EA 4705)

Keywords: Roman empire, imperialism, decadence, luxuria, moralism, decline in knowledge.

Abstract: Pliny the Elder and the perception of political crises in Rome. The scope of Natural History makes it a primary testimony on the perception of crises in Rome in the first century CE, during a period when the empire enjoyed the stability brought by the rise of the Flavian dynasty and the establishment of the Roman peace (pax Romana). However, an examination of the treatment given to Rome's more turbulent history, even recent events (for example, the Mithridatic Wars or the civil war between Caesar and Pompey), reveals a systematic softening of the dramatic nature of these events, in favor of a moralizing

discourse. From this perspective, *luxuria*, a traditional object of moralist disdain, represents the greatest danger: the loss of collective identity and, above all, the loss of knowledge and memory of the world. This observation, repeated several times, prevents Pliny from reflecting on the contradiction between the pacification of the world and the resulting decline of knowledge. On the other hand, *Natural History* offers original solutions to this “crisis of culture,” asserting the importance of nature as a means of rethinking authority and humanity’s place in the world.

Cuvinte-cheie: Imperiul Roman, imperialism, decadență, *luxuria*, moralism, declin al cunoașterii.

Rezumat: *Pliniu cel Bătrân și percepția crizelor politice la Roma.* Anvergura *Istoriei naturale* o face o mărturie de prim rang asupra percepției crizelor la Roma în secolul I d.Hr., într-o perioadă în care Imperiul se bucura de stabilitatea adusă de ascensiunea dinastiei Flavilor și de instaurarea păcii romane (*pax Romana*). Totuși, examinarea modului în care este tratată istoria mai tumultuoasă a Romei, chiar și evenimentele recente (de exemplu, războaiele mitridatice sau războiul civil dintre Cezar și Pompei), relevă o atenție sistematică a caracterului dramatic al acestor evenimente, în favoarea unui discurs moralizator. Din această perspectivă, *luxuria*, un obiect tradițional al disprețului moralist, reprezintă cel mai mare pericol: pierderea identității colective și, mai ales, pierderea cunoașterii și memoriei lumii. Această observație, repetată de mai multe ori, împiedică pe Pliniu să reflecteze asupra contradicției dintre pacificarea lumii și declinul cunoașterii care rezultă. Pe de altă parte, *Istoria naturală* oferă soluții originale acestei „crize a culturii”, revendicând importanța naturii ca mijloc de a gândi autoritatea și locul omului în lume.

CUNCTA AD EXTREMUM RECIDERANT: RETORICA DELLA CRISI NELLE FONTI LATINE TARDOANTICHE

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.279

Nelu ZUGRAVU

(Centro di Studi Classici e Cristiani, Facoltà di Storia,
Università “Alexandru Ioan Cuza” di Iași)

Keywords: *the crisis of the Roman Empire, Late Latin authors, the terminology of the crisis, metaphors of the crisis, modus, institutional crisis.*

Abstract: *Cuncta ad extremum reciderant: The rhetoric of crisis in Late Antique Latin sources.* This article examines the credibility of late Latin sources – particularly pagan ones – regarding the crisis of the Roman Empire in the mid-third century. Late authors describe the period between Alexander Severus and the Tetrarchs in terms that evoke intense suffering, destruction, disorder, and imminent collapse, portraying a profoundly altered and fragile condi-

tion of the Roman state (*Romanus status, res Romana*). Many of these expressions are rhetorical, often employed in metaphors – biological (of the body and the ages), maritime, or that of a steadily moving chariot – yet metaphor does not exclude veracity. On an objective level, this reflects dysfunctions within the Roman state; on a subjective level, it conveys the authors' awareness of the Empire's decline. The crisis was perceived as a serious deviation from order: nothing followed its natural course (*modus*), confusion and disorder prevailed, social and moral norms disintegrated, merit was disregarded, and passions ran out of control (*ultra modum, supra modum*). Moreover, the balance between the driving forces of Roman history – both the immanent ones (*fatum, fortuna*) and the moral-anthropological ones (*virtus, mores*) – deteriorated; all of this reflects a period of profound decline (*cuncta ad extremum reciderant*).

Cuvinte-cheie: criza Imperiului Roman, autori latini târzii, terminologia crizei, metafore ale crizei, *modus*, criză instituțională.

Rezumat: *Cuncta ad extremum reciderant*: Retorica crizei în sursele latine târzii. Acest articol examinează credibilitatea surselor latine târzii – în special, a celor păgâne – cu privire la criza Imperiului Roman de la mijlocul secolului al III-lea. Autorii târzii descriu perioada dintre Alexander Severus și tetrarhi prin termeni care evocă suferință intensă, distrugere, dezordine și prăbușire iminentă, prezentând o stare profund modificată și fragilă a statului roman (*Romanus status, res Romana*). Multe dintre expresii sunt retorice, adesea utilizate în metafore – biologică (a corpului și a vârstelor), maritimă sau a carului aflat în mișcare constantă –, însă metafora nu exclude veridicitatea. La nivel obiectiv, aceasta reflectă disfuncționalități ale statului roman; la nivel subiectiv, exprimă conștiința autorilor cu privire la declinul Imperiului. Criza era percepută ca o abatere gravă de la ordine: nimic nu își mai urma cursul firesc (*modus*), domneau confuzia și dezordinea, normele sociale și morale se destrămau, meritul era ignorat, iar pasiunile scăpau de sub control (*ultra modum, supra modum*), iar raportul dintre factorii motori ai istoriei romane – cei imanenți (*fatum, fortuna*) – și cei moral-antropologici (*virtus, mores*) s-a degradat; toate reflectă o perioadă de profundă decădere (*cuncta ad extremum reciderant*).

L'EDIZIONE DIGITALE DEGLI STORICI LATINI IN FRAMMENTI.
PROBLEMI, METODI, PROSPETTIVE

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.337

Maria AMBROSETTI
(Università degli Studi di Sassari)

Keywords: Latin historiography, Lucius Coelius Antipater, Fragmentary literature, Indirect transmission, Digital critical editions.

Abstract: *The digital edition of fragmentary Latin historians. Problems, methods and perspectives.* Among the digital editions of ancient texts there is still no complete edition of the fragments of Latin historians known only through indirect tradition. Numerous editions with commentary have been published after Peter HRR², even complete ones. The problems of these works are various: separating the original text from the citation context or distinguishing the author's words from those of his source; understanding the reasons for the citation (linguistic or otherwise); placing the fragments within the work and reconstructing the chronology of events; providing a translation and a commentary on the text. Further questions arise in relation to the sources, because sometimes reliable editions are not yet available. My doctorate thesis at the University of Sassari is a new traditional edition with commentary of the fragments of the historian Lucius Coelius Antipater, but I have also prepared a digital edition (text and apparatus) through the functions of Google Sites. The fragmentation of this kind of work could be bypassed putting this edition in a broader project, the digital critical edition of all Latin fragmentary historians, according to projects as Digital Fragmenta Historicorum Graecorum (DFHG) and Fragments of the Republican Roman Orators (FRRO).

Parole chiave: storiografia latina, Lucio Celio Antipatro, letteratura frammentaria, tradizione indiretta, edizioni critiche digitali.

Riassunto: Tra le edizioni digitali di testi antichi manca ancora un'edizione integrale dei frammenti degli storici latini noti solo per tradizione indiretta. Dopo Peter HRR² sono state pubblicate numerose edizioni con commento, anche complessive. I problemi che lavori di questo tipo pongono sono diversi: separare il testo 'autentico' dal contesto citazionale o distinguere le parole dell'autore da quelle della sua fonte; comprendere le ragioni della citazione (linguistiche o altro); cercare di inquadrare i frammenti nel corpo dell'opera e nella cronologia degli eventi desunti dalle fonti; fornire una traduzione e un commento del testo. Questioni ulteriori sorgono in rapporto alle fonti, per le quali talvolta non si dispone ancora di edizioni affidabili. Nell'ambito del dottorato presso l'Università degli Studi di Sassari accanto a una nuova edizione con commento dei frammenti dello storico Lucio Celio Antipatro ho allestito anche un'edizione digitale (testo con apparato e commento) attraverso Google Sites. L'inevitabile parcellizzazione che un lavoro del genere comporta potrebbe essere aggirata collocando questa edizione in un disegno più ampio, un'edizione critica digitale di tutti gli storici latini in frammenti, sul modello dei Digital Fragmenta Historicorum Graecorum (DFHG) e dei Fragments of the Republican Roman Orators (FRRO).

Cuvinte-cheie: istoriografia latină, Lucius Coelius Antipater, literatură fragmentară, transmite indirectă, ediții critice digitale.

Rezumat: Ediția digitală a istoricilor latini fragmentari. Probleme, metode și perspective. Printre edițiile digitale ale textelor antice nu există încă una completă a fragmentelor istoricilor latini cunoscuți doar prin tra-

diția indirectă. Numeroase ediții cu comentariu au fost publicate după HRR² a lui Peter, inclusiv ediții complete. Problemele acestor lucrări sunt variate: separarea textului original de contextul citării sau distingerea cuvintelor autorului de cele ale sursei sale; înțelegerea motivelor citării (lingvistice sau de altă natură); plasarea fragmentelor în cadrul operei și reconstruirea cronologiei evenimentelor; furnizarea unei traduceri și a unui comentariu al textului. Alte dificultăți apar în legătură cu sursele, deoarece uneori nu sunt încă disponibile ediții fiabile. Teza mea de doctorat la Universitatea din Sassari reprezintă o nouă ediție tradițională, cu comentariu, a fragmentelor istoricului Lucius Coelius Antipater, dar am pregătit și o ediție digitală (text și aparat critic) prin intermediul funcțiilor Google Sites. Caracterul fragmentar al acestui tip de lucrare ar putea fi depășit prin integrarea acestei ediții într-un proiect mai amplu, și anume o ediție critică digitală a tuturor istoricilor latini fragmentari, după modelul proiectelor Digital Fragmenta Historicorum Graecorum (DFHG) și Fragments of the Republican Roman Orators (FRRO).

THE ROMAN BATH AT TIMACUM MAIUS – AN ARCHITECTURAL COMPLEX

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.349

Bojan B. POPOVIĆ
(Institute of Archaeology Belgrade, Serbia)

Keywords: *architecture, Roman bath, Timacum Maius.*

Abstract: *The area around today's Svrlijig was inhabited from the earliest days, which is confirmed by numerous prehistoric sites. This trend continued in the ancient period when the ancient road connecting Naissus and Ratiaria passed here. Based on the famous Roman itinerary, the Tabula Peutingeriana, it was assumed that the Timacum Maius road station was located in the vicinity of Svrlijig, which would later be confirmed. The discovery of the remains of a Roman bath, as well as numerous movable finds, represented new evidence that enabled a closer determination of the way station as well as its confirmation. Also, numerous findings of bricks with stamps testify to the builders and the time of construction. The architectural remains of the building, which according to its dimensions belong to the order of smaller baths, represent a significant find due to the spatial organisation and the time of construction. This type of buildings, according to the spatial disposition of the rooms, their relationship and purpose, can be classified as military architecture with certain overlaps with civilian buildings.*

Cuvinte-cheie: *arhitectură, baie romană, Timacum maius.*

Rezumat: *Baia romană de la Timacus Maius – un complex arhitectural. Zona din jurul actualului Svrlijig a fost locuită din cele mai vechi timpuri.*

ri, fapt confirmat de numeroase situri preistorice. Această tendință a continuat și în perioada antică, când pe aici trecea drumul antic care lega Naissus de Ratiaria. Pe baza celebrului itinerar roman, Tabula Peutingeriana, s-a presupus că stația rutieră Timacum Maius se afla în apropierea orașului Svrlijig, ceea ce avea să fie confirmat ulterior. Descoperirea rămășițelor unei băi romane, precum și a numeroase descoperiri mobile, a reprezentat dovezi noi care au permis o determinare mai precisă a stației rutiere și confirmarea acesteia. De asemenea, numeroase descoperiri de cărămizi cu ștampile atestă constructorii și perioada construcției. Rămășițele arhitecturale ale clădirii, care prin dimensiunile sale aparțin ordinului băilor mai mici, reprezintă o descoperire semnificativă datorită organizării spațiale și perioadei de construcție. Acest tip de clădiri, conform dispunerii spațiale a încăperilor, relațiilor dintre ele și destinației, poate fi încadrat în arhitectura militară, cu anumite suprapuneri cu clădiri civile.

ABANDONURILE RAȚIUNII. DESPRE O CARTE RECENTĂ

DOI: 10.47743/CetC-2026-21.1.375

Dan DANA
(CNRS/HiSoMA, Lyon)

Mots-clés : *Antiquité Tardive, Balkans, christianisme, Dacie romaine, historiographie roumaine, nationalisme.*

Résumé : *Les abandons de la raison : à propos d'un livre récent.* Ce compte rendu essaie, partant de la lecture critique d'un ouvrage d'une longueur considérable et d'une rare prolixité, d'attirer l'attention sur les approches identitaires qui sévissent de nouveau dans l'historiographie roumaine. Dans ce genre d'écrits, à la frontière poreuse entre les ouvrages historiques et les productions dilettantes, on voit s'amalgamer trois filons idéologiques inquiétants : le nationalisme orthodoxiste des années 1930, l'indigénisme national-communiste et la nébuleuse souverainiste de nos jours.

Keywords: *Late Antiquity, Balkans, Christianity, Roman Dacia, Romanian historiography, nationalism.*

Abstract: *The abandonments of reason: on a recent book.* This review, drawing on a critical reading of a work of considerable length and rare prolixity, seeks to draw attention to the identitarian approaches that are once again gaining ground in Romanian historiography. In this type of writing, situated along the porous boundary between scholarly historical works and dilettantish productions, one can observe the amalgamation of three troubling ideological strands: the Orthodoxist nationalism of the 1930s, national-communist indigenism, and the contemporary sovereigntist nebulosity.

Cuvinte-cheie: *Antichitate târzie, Balcani, creștinism, Dacia romană, istoriografie română, naționalism.*

Rezumat: *Această recenzie încearcă, pornind de la lectura critică a unei lucrări de o amploare considerabilă și de o rară prolixitate, să atragă atenția asupra abordărilor identitare care bântuie din în istoriografia română. În acest tip de scrieri, aflate la granița permeabilă dintre lucrările istorice și producțiile diletante, se observă amalgamarea a trei filoane ideologice îngrijorătoare: naționalismul ortodoxist al anilor 1930, autohtonismul național-comunist și nebuloasa suveranistă contemporană.*